

Anotacija

Straipsnio objektas – šiuolaikiniai folkloriniai lietuvių tostai, kuriuose kalbama apie moterį. Tyrimo šaltiniai – VDU Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne saugomi tostų užrašymai. Supažindinus su šiuolaikinių folklorinių tostų specifika, iš lyčių studijų pozicijų analizuojamas moters paveikslas: atskleidžiama, kaip tostuose aiškinama moters kilmė, vertinamas moters seksualumas, traktuojama žmona. Konstatuojama, kad daugumoje tostų į moterį žvelgiama vyro akimis, o diskursą apie seksą linkstama užmaskuoti.

Pagrindiniai žodžiai: tostas, lietuvių folkloras, moteris, vyras, lytis, seksualumas.

Įvadas

Tyrimo problema ir aktualumas. Straipsnyje sprendžiama moters paveikslas problema šiuolaikiniuose folkloriniuose lietuvių tostuose. Kaip tautosakos objektas, tostai Lietuvoje iki šiol nenagrinėti, kol kas neapsibrėžtas net pats tautosakinio tosto žanras. Supažindinus su gausiais šiuolaikinių tostų užrašymais, pastebėta, kad nemaža jų dalis yra vienaip ar kitaip pristatantys moteris, neretai ir skirti būtent joms. Aktualu išsiaiškinti moters vaizdavimo specifiką šiame nūdien paplitusiame tautosakos žanre – šis tyrimas gali prisidėti prie gilesnio tiek lyčių, tiek šiuolaikinės populiariosios kultūros reiškinių pažinimo.

Objektas: šiuolaikiniai folkloriniai lietuvių tostai, kuriuose kalbama apie moteris. Tyrimo šaltiniai yra šiuolaikinio lietuvių folkloro rinkiniai, saugomi Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros rankraštyne (moksliniuose darbuose šis rankraštynas žymimas santrumpa VDU ER). Nurodant cituojamus pavyzdžius, pirmasis skaičius po santrumpos reiškia rinkinio numerį, antrasis – rinkinyje esančio užrašymo numerį.

Tikslas: išanalizuoti šiuolaikiniuose folkloriniuose lietuvių tostuose pateiktą moters traktuotę.

Uždaviniai: 1) supažindinti su šiuolaikinių folklorinių tostų žanriniais bruožais; 2) parodyti įvairialypę moters paveikslą raišką; 3) išsiaiškinti, kokie faktoriai lemia vienokių ar kitokių moters savybių akcentavimą tostuose.

Teoriniai tyrimo pagrindai

Į tyrimo objektą žvelgiama iš moterų (lyčių) studijų pozicijų. Pritariama Simone de Beauvoir suformuotai nuostatai, kad moterimi / vyru ne gimstama, o tampama. Svarbi tyrimui yra ir mintis, kad dominuojanti lytis lyties tapatumo suvokimą linkusi

primesti kitai lyčiai. Gilinantis į lyčių seksualumo raišką, remiamasi Michelio Foucault veikalo „Seksualumo istorija“ išvalgomis.

Tyrimas skirtas lyties problematikai viename iš šiuolaikinio folkloro žanrų, tačiau folkloristikoje atskirų teorijų lyties problemoms spręsti kol kas nesama. Kadangi folkloristika ir literatūrologija yra giminingos mokslo šakos, šiame straipsnyje naudojamosi feministinės literatūros kritikos patirtimi. Feministinės literatūros kritikai pripažįsta, kad ši kritikos teorija neturi vieno svarbiausio autoriaus ar teksto, kurį laikytų neabejotinu autoritetu (Daugirdaitė, 2006, 172). Dar daugiau – feministinė kritika skeptiškai žiūri į bet kokius teorinius kanonus ir yra atvira įvairioms tyrimo metodikoms. Dėmesio verti yra Violetos Kelertienės, JAV gyvenančios literatūros kritikės, žodžiai, išsakyti straipsnyje „Kokio feminizmo reikėtų Lietuvai“: „Jūs patys ir pačios susikursit savo feminizmo modelį, nes gyvenimo skirtumai tarp mūsų itin dideli, ir ne viskas, o gal net labai mažai kas yra perkeltina ar įmanoma perkelti“ (Kelertienė, 2006, 62). Ieškant savo priėjimo prie pasirinkto objekto – šiuolaikinių folklorinių lietuvių tostų, laikomasi Toril Moi požiūrio, kad „[s]varbiausias feministinės kritikos uždavinys visada buvo politinis: ji siekia demaskuoti patriarchalines praktikas, o ne išsaugoti jas amžiams“ (Moi, 2001, 9).

Tyrimo metodika

Tyrimas grindžiamas tekstų analize ir interpretacija.

Tyrimo rezultatai

Meniniam moters paveikslui nemažos įtakos turi žanrai, į kuriuos atsiremia tostų prakalbos. Į moterį linkstama žvelgti iš vyro pozicijų: ideali

moteris – lengvai vyrų pasiekiamas sekso objektas ar atsakomybę už šeimos laimę prisiėmusi žmona. Daliai tostų būdingas užmaskuotas kalbėjimas apie seksą, kurį iššifravus paaiškėja, kad tostuose apie moteris atsispindi senosios, krikščioniškosios, ir naujosios moralės sandūra. Kaip viešąją pramoginę kalbą, kurios svarbiausia funkcija apeliacinė, totais siekiama įteigti tam tikrą požiūrį į moterį, bet išsakytas mintis kai kada dera priimti kaip sąmojų, pokštą.

Folklorinių tostų žanriniai ypatumai

Pagal „Tarptautinių žodžių žodyną“ (1985) tostas [angl. toast] trumpa sveikinamoji (dažnai sąmojinga) kalba per vaišes; raginama išgerti kuria nors proga, skelbiami linkėjimai. Apie autorinius tostus, kaip retorikos objektą, knygoje „Retorika: iškalbos stilistika“ rašė Regina Koženiausienė. Per pastaruosius dešimt metų intensyviai plinta folkloriniai tostai – anoniminiai kolektyvinės kūrybos pavyzdžiai. Jie užrašomi renkant šiuolaikinę tautosaką, jų tekstų nesunku rasti pramogoms skirtose interneto svetainėse, tarp kurių ypatinga šių kūrinių gausa išsiskiria www.tostai.lt. Apskritai šiuolaikinių tostų sklaidai interneto įtaka nepaprastai didelė, mat nemaža dalis Lietuvoje gyvuojančių tostų yra išversti iš rusų, anglų ir kitų kalbų, susiradus tostus skelbiančių svetainių pasauliniame interneto tinkle. Tačiau verčiant atsirenkama tai, kas atitinka mūsų, lietuvių, mentalitetą, pasaulėvoką, tradicijas, be to, patys tostų tekstai atitinkamai modifikuojami.

Lietuvių folkloristai apie tostus, kaip atskirą žanrą, kol kas dar nėra rašę, tad pirmiausia tenka pateikti trumpą šio žanro charakteristiką. Tostus dera priskirti apeiginiam folklorui. Pagal kalbinę raišką tostai būna eiliuoti ir proziniai; pažymėtina, jog šiuo metu dominuoja proziniai tostų pavyzdžiai. Tostų tekstai komponuojami dvejopai. Vyraujančio kompozicinio modelio tostai susideda iš dviejų dalių: pirmoji dalis – pagrindinis tekstas, arba prakalba, antroji – skatinimo išgerti formulė:

Parkas, suoliukas, šviečia mėnulis, paukšteliai čiulba, ant suoliuko sėdi mergina ir vaikinai. Vaikinas nori, mergina nenori, taip jie ir išsiskiria. Po 10 metų tas pats suoliukas, tas pats parkas, tas pats mėnulis, ta pati pora. Ji nori, jis nenori, ir vėl jie išsiskiria. Praeina dar 20 metų. Jie vėl susitinka tam pačiam parke, ant to pačio suoliuko, po tuo pačiu mėnuliu. Jis nori ir ji nori, bet laikas negailėstingas.

Todėl išgerkime už tai, kad norai ir galimybės visada sutaptų! (VDU ER 1251/4)

Antrajam kompoziciniam modeliui priskirtini tostai, kuriuose nėra pirmosios dalies, tenkinamasi tik skatinimo išgerti formule:

Išgerkim už moteris ir kitas mistines būtybes! (VDU ER 1263/89)

Tostams būdingas didaktinis kryptingumas. Išgerti paprastai kviečiama už tai, ką oratorius laiko vertybe. Rimto turinio tostuose teigiamos gana aiškiai suformuluotos bendresnio pobūdžio tiesos, humoristiniuose tiesmuko kalbėjimo yra vengiama ir suvokėjams paliekama daugiau erdvės individualiai interpretuoti, kokias vertybes palaikyti kviečia šmaikštaujantis oratorius. Kad oratoriaus kalba įgytų didesnio svorio, tostuose mėgstama tarsi autoritetais remtis kitais teksta, tik, žinoma, toli gražu ne visada tai nurodoma. Lyginant su kitais šiuolaikinio folkloro žanrais, į akis krinta tostų intertekstualumas. Prakalbos kuriamos orientuojantis į tokius žanrus kaip pasakėčia, parabolė, anekdotas, gausu aliuzijų į Bibliją, liaudies pasakas, sakmes ir kt.

Gilinantis į tostuose deklaruojamas vertybes, pastebima, jog tostų turinys priklauso ir nuo to, kokios lyties yra oratorius. Į oratoriaus atpažinimo problemą reikia atkreipti kiek didesnę dėmesį, nes feministinės kritikos darbuose svarbu išsiaiškinti, iš kieno – vyro ar moters – pozicijų yra kalbama analizuojamuose kūriniuose.

Kada tostai renkami natūralioje jų gyvavimo aplinkoje, t. y. už vaišių stalo, oratorius yra matomas, tad problemų dėl jo lyties nekyla. Pasitaiko, bet tai gana reti atvejai, kad tostai užrašomi kaip dramatiniai kūrinių – su remarkomis, kuriose nurodoma, kas kalba, į ką kreipiasi, kokius papildomus vaidybinius veiksmus atlieka ir pan. Pateikiame vieną ryškesnį tokio tosto pavyzdį:

Moteris pakelia taure, palaukia, kol nutils kalbos, atidžiai pasižiūri į vyrų veidus ir sako:

– Išgerkim už patraukliausius vyrus!

Vyrai patenkinti išgeria, o moteris prideda:

– Gal dar ateis... (VDU ER 1273/111)

Tačiau dominuojanti tyrimo medžiaga yra kitokia – oratoriaus lytis nėra akivaizdi. Trumpai paaiškinsime, kodėl. Kai tostas skelbiamas internete, nuorodas, kam jį dera sakyti – oratoriui ar oratorei – randame retai. Rankraštiniuose tautosakos rinkiniuose, be pačių kūrinių, fiksuojami ir informantų duomenys, taigi ir lytis, betgi informantas gali pateikti ne tik savo paties sakytus, bet ir iš kitų asmenų, tiek vyrų, tiek moterų, išgirstus ir įsidėmėtus tostus. Vis dėlto daugumoje pavyzdžių stokojama kontekstinių duomenų apie konkretaus tosto ryšį su oratoriumi vyru ar oratore moterimi, todėl tenka remtis iš esmės tik pačiais tostų teksta.

Nedidelė dalis tostų turi lingvistinių ženklų, signalizuojančių, į kokios lyties oratoriaus lūpas šis tostas turėtų būti įdėtas. Tie ženkliai – moteriškosios ar vyriškosios giminės įvardžiai, nurodantys su

kuo – vyrais ar moterimis – tapatinasi kalbantysis:

O dabar išgerkim į moterų sveikatą: mums jokio skirtumo, o joms – malonu! (VDU ER 1217/11)

In sveikatų mūsų moterų – jei jos sveikos, tai ir mumi nieko negresia! (VDU ER 1273/108)

Skelbiu tostą už vyrus! Bet ne už viengungius – jie mūsų niekad neves. Ir ne už išsiskyrusius – jie buvo blogi vyrai. O pakelkime taurę už vedusius vyrus – jie myli savo žmonas ir nepamiršta mūsų! (VDU ER 1891/119)

Kitą nei paties oratoriaus ar oratorės lytį nurodo įvardžiai „joms“, „jos“, ar „jie“. Tačiau daugelyje tekstų lingvistinių tapatinimosi su viena kažkuria lytimi ženklų neaptintame, todėl apie galimą oratoriaus lytį ar prisieina spęsti iš tosto turinio. Be abejo, nereiktų pamiršti ir to, kad vienos lyties atstovas gali kalbėti iš kitos, ne savo, lyties pozicijų. Supranta, yra tostų, kurių turinys lyties atžvilgiu neutralus, ir juos visiškai natūraliai gali sakyti tiek vyras, tiek moteris.

Moterų kilmė

Etiologinės sakmės – vienas iš tradicinio folkloro žanrų, kurio modeliu kartkartėmis naudojamosi siužetinės tostų prakalbose. Etiologinių sakmių paskirtis – paaiškinti pasaulio, jame esančių objektų bei jų savybių atsiradimą. Lietuvoje pakankamai populiarūs du tostuose įsitvirtinę siužetai apie moters kilmę. Štai pirmojo siužeto ryškesni variantai:

Paklausykime, ką byloja sena indų legenda.

Visagalis paėmė rožės šviežumą, medžio lapo lengvumą, persiko žiedo aksominį švelnumą, alyvų žiedų žvilgesį, rasos ašarėlę, saulės spindulio šypseną, pavasario vėjelio nepastovumą, povo pasipūtimą, kregždės skrydžio grakštumą, kiškio baikštumą, pūko lengvumą. Prie viso to pridėjo deimanto kietumą, medaus saldumą, tigro žiaurumą, kėkšto rėksmingumą, balandžio burkavimą, liepsnos karštį. Viską suplakė, ir iš viso to išėjo moteris. Štai kodėl ji tokia nuostabi ir nepakartojama.

Tad pakelkime taures už nuostabų kokteilį. (VDU ER 388/60)

Kartą vyras paprašė pas Dievą sutverti moterį. Dievas paėmė truputį saulės spindulį, mėnulio šviesos, švelnų antilopės žvilgsnį, stirnos jaudulį, balandžio ramumą, gulbės grožį, pūko švelnumą, vandens gaivumą. O kad nebūtų saldu, pridėjo vėjo nepastovumo, šarkos plepumo, debesų ašarojimo ir visas žaibo ir perkūno baisybes. Viską sumaišė ir iš to mišinio nulipdė moterį. Dievas įkvėpė jai gyvybę ir atidavė vyrui, tardamas:

– Imk ir kankinkis!

Tai išgerkime už šį nuostabų mišinį. (VDU ER 1264/38)

Ką pastebime lygindami variantus? Abiem totais bandoma paaiškinti moters prigimties prieštaringumą. Abiejuose tostuose į akis krenta rytietiškos estetikos stilizacija, vardijant medžiagas, iš kurių buvo sukurta moteris. Gamtinę šių medžiagų specifiką labiausiai rodo mūsų kraštui nebūdingi objektai – persiko žiedas, antilopė, tigras. Susiejant moterį su gamta, rytietiškas šių tostų koloritas suteikia moters paveikslui egzotiško žavesio, tačiau pažymėtina, kad pati poetinė tradicija tapatinti ar lyginti moters kūną su gamta yra visuotinė, žinoma ir Rytuose, ir Vakaruose. Simone de Beauvoir apie moterį rašo: „Ji yra visa žemės fauna ir flora <...>. Visi Rytų ir Vakarų poetai moters kūną pavertė į gėles, vaisius, paukštes. Čia dar turime visą storą antikos, viduramžių ir modernių laikų antologiją, kurią derėtų cituoti. Gerai žinome *Giesmių giesmę* <...>“ (Beauvoir, 1995, 300). Cituotuose tostuose ne moteris verčiama fauna ir flora (apie tokius tostus dar kalbėsime), o priešingai, tačiau ir vienu, ir kitu atveju akcentuojama ir drauge poetizuojama gamtiškoji moters prigimtis. Dar vienas aptariamų tostų panašumas – moterį kuria vyriškas dievas (Visagalis / Dievas), ir tai atitinka stereotipinę, krikščioniškosios religijos mūsųose įtvirtintą nuostatą, kad dieviškoji kuriančioji esybė yra vyras.

Dabar pereikim prie siužetų skirtumų. Pirmajame toste moters sukūrimo motyvacija nepateikta, ir susidaro įspūdis, kad Visagalis moterį sukuria spontaniškai. Antrajame moters atsiradimo priežastis yra vyro prašymas ją „sutverti“. Moteris kuriama ne paties Dievo sumanymu, o tenkinant vyro norą. Eiliškumas, kai pirmas sukuriamas vyras, o moteris vėliau, yra analogiškas bibliniam naratyvui apie Adomą ir jo moteriškę. Biblinių aliuzijų esama ir daugiau. Senajame Testamente apie pirmojo žmogaus sukūrimą pasakojama: „Pr 7. Taigi Viešpats Dievas padarė iš žemės molio žmogų ir įkvėpė į jo veidą gyvybės kvapą, ir žmogus pasidarė gyva esybė“ (Šventasis Raštas, 1990, 8). Toste panašūs veiksmai atliekami kuriant moterį: ji lipdoma (veiksmas mažodis „lipdyti“ lietuvių kalboje vartojamas kalbant apie dirbinių iš molio gaminimą), jai įkvepiama gyvybė. Artimas bibliniam yra ir moters ryšio su vyru nustatymas: Senajame Testamente Dievas moterį sumano kaip padėjėją Adomui ir sukūręs pas Adomą ją atveda. Toste moteris taip pat susiejama su vyru, tačiau šis veiksmas yra labiau ją diskriminuojantis, reiškiantis moters nesavarankiškumą, pavaldumą vyrui, netgi sudaiktinimą: Dievas moterį „atidavė vyrui“. O atiduodant ištarti Dievo žodžiai nuskamba kaip neigiamas moters įvertinimas: „Imk ir kankinkis“. Juos galima interpretuoti kaip komplikuočių vyro ir moters santykių nulėmimą. Tosto

struktūroje šie žodžiai atlieka pabaigos akcento vaidmenį – netikėta pabaiga tostuose mėgstama nustebinti, sugluminti, prajuokinti ar kitaip emociškai paveikti klausytojus. Tuo tarpu pirmasis variantas baigiamas moters išaukštinimu: „Štai kodėl ji tokia nuostabi ir nepakartojama“. Taigi, lyginant su pirmuoju, antrasis tostas išsiskiria biblinio naratyvo įtaka, o įtakos rezultatas – moteris traktuojama kaip daiktiškas vyrui skirtas objektas.

Nepaisant siužetinės dalyse išreikštų skirtingų nuostatų moters atžvilgiu, skatinimai išgerti yra analogiški: „už nuostabų kokteilį“ / „už šį nuostabų mišinį“. Abiejuose skatinimuose pasikartojančiu epitetu „nuostabų“ oratoriai išreiškia savąjį moteris pamaloninantį požiūrį į jų kilmės istorijas, o drauge, žinoma, ir į pačias moteris.

Kitas populiarus etiologinio turinio siužetas – humoristinis. Jame moteris ne nuostabus, o priešingai – nepavykęs Dievo kūrinys, kuris supriešinamas su sukurtais pirmiau, beje, sukurtais laikantis tradicinės, iš Biblijos mums geriausiai pažįstamos sekos. Dievas šiame toste estetas, iš grožio pozicijų vertinantis savo paties darbus, o savąja reakcija į moterį pasirodantis esąs netikėtai šiuolaikiškas:

Sukūrė Dievas dangų ir žemę. Nužvelgė juos ir tarė: „Nuostabu!“ Vėliau Dievas sukūrė vyrą. Apžiūrėjo jį ir tarė: „Gražu!“ Tada sukūrė moterį. Pažvelgė į ją ir tarė: „Tiek to, pasidažys...“

Tad išgerkime už moteris, kurios nepasidažiusios yra gražios. (VDU ER 1217/12)

Nesėkmė, ištinkanti Dievą jam bekuriant moterį, yra ir vienos lietuvių etiologinės sakinės komizmo pagrindas: Adomo šonkaulį, iš kurio Dievas ketino sukurti moterį, pasičiupo šuo, ir kai Dievas, bandydamas šunį sulaikyti, griebė jam už uodegos, uodega nusinėrė ir iš jos netikėtai atsirado moteris Ieva – dėl šitokios kilmės esą moterys turi šuniško kraujo: ir glaustosi kaip šuneliai, ir loja kaip kalės.

Tiek rimto, tiek humoristinio turinio tostuose apie moters kilmę akcentuojamas estetinis dieviškosios kūrybos aspektas. Tik tostuose, kuriuose pastebimas laisvas rėmimasis bibliniais motyvais, pabrėžiamas vyro ir moters nelygiavertiškumas, moterį nustumiant į žemesnę padėtį.

Seksualumo raiška

Tiek lietuvių, tiek pasaulio poetinėje tradicijoje moters grožį įprasta metaforizuoti, pasitelkiant augalų įvaizdžius. Rožė, lelija, žibuoklė, ramunė, apskritai gėlė – stereotipiniai moters poetizmai. Neapsieinama be jų ir tostuose, ypač tuose, kurie konstruojami pagal pasakėčios modelį. Alegorinis pasakėčios turinys vienaprasmis, dažniausiai didaktiškas, pajungtas kokiai nors pamokomajai minčiai,

kuri pasakėčios pabaigoje, kaip išvada, gali būti pateikta tiesmuku moralu. Taigi kokiomis pamokomosiomis mintimis yra grįstos tostų sudedamąja dalimi esančios pasakėčios apie gėles? Stabtelėkime prie dviejų pavyzdžių.

Šalia mažo upelio auga „trys nuostabios rožės“. Atkreipkim dėmesį – vėl epitetas „nuostabios“; tostų kalboje jis tapęs poetine kliše, liudijančia, kad aukštoji tostų leksika – sustabarėjusi. Toliau pasakojama, kad, prasidėjus karščiams, kiekviena rožė kreipiasi į upelį vandens. Bet upelis už vandenį paprašo vieno iš „nuostabių žiedlapių“, kas įvardijama kaip „auka“. Dvi rožės žiedlapio neduoda ir nudžiūva. Tosto žodžiais, jos „pasipuikavo“. Trečioji „nesipuikavo“, atidavė žiedlapį, todėl vienintelė liko žydėti. Baigiamas tostas skatinimu išgerti už moteris, palyginant jas su pasakėčios rožėmis ir išsakančiomis pabaigos moralui prilygstančią pamokomąją mintį: „<...> kad jos būtų gražios kaip rožės, tačiau nesipuikuotų ir pasidalintų savo grožiu“ (VDU ER 1251/2). Ar iš tiesų toste kalbama tik apie moters nenorą dalintis savo grožiu? Kažin. Žinantiesiems diskursų apie seksą kodus, ši pasakėčia – užmaskuotas kalbėjimas apie seksualinį vyro ir moters ryšį. Kai žiedlapio atidavimas traktuojamas kaip auka, o neatidavimas kaip puikavimasis, suvokiam, kad alegoriniais pasakėčios vaizdais užšifruotas požiūris į seksualinę moters laikyseną vyro atžvilgiu: žiedlapio atidavimas lygu seksualiniam moters atsidavimui. Teigiama absoliuti vyro galia moters egzistencijai, ne gana to – moteris skatinama tai galiai nuolankiai paklusti.

O štai antras panašią pamokančią mintį diegiantis tostas:

Skrido bitutė. Nutūpė ant gėlės. Gėlė jai davė nektaro. Vėliau bitutė nutūpė ant kitos gėlės, bet ši nektaro nedavė. Po kiek laiko užėjo audra ir nulaužė gėlę, kuri nedavė nektaro, tuo tarpu toji, kuri davė nektaro, liko žydėti.

Tad išgerkim už tai, kad duotų ir nesilaužytų! (VDU ER 1217/9)

Čia aliuzijos į seksualinius santykius yra dar akivaizdesnės, mat išmoningai sužaidžiama žodžių dviprasmiškumu. Pasikartojantys veiksmazodžiai „davė“ / „nedavė“ pasakėčios siužete suvokiami tiesiogiai, tačiau, be tiesioginės, klausytojams yra žinoma ir kita, perkeltinė, įprasta žargoninėje kalboje apie seksą šių žodžių reikšmė. O skatinimo formulės, kuri šiame toste atlieka ir pasakėčios moralio funkciją, paskutinis žodis – įžūliai patėkštą žargonizmas „nesilaužytų“ – yra atvira nuoroda, kaip dera šifruoti tostą. Šis žodis, susiejant jį su anksčiau ištartais „nulaužė gėlę“, nuskamba ir kaip kalambūras. Kitame variante skatinimo formulė yra

dar atviresnė: „Tad išgerkime už tai, kad merginos visad duotų ir nesilaužytų!“ (VDU ER 1890/125).

Tostų pasakėčios – tai tik viena iš alegorinių formų, įgalinančių įslaptinti diskursą apie seksą. Būdų, kaip užmaskuoti seksualinį tosto turinį, esama ir daugiau. Vengiant tiesioginio kalbėjimo, vartojami specifiniai kalbiniai kodai, tostus paverčiantys metaforinės raiškos diskursais. Tostų turinys neleidžia abejoti dėl populiariausių kodų kilmės – tai vyriško mąstymo produktai. Nepadorios mintys maskuojamos pasitelkiant militaristinį kodą:

Drabužiai yra moterų ginklai. Tad išgerkime už nusiginklavimą! (VDU ER 375/77)

Sijonas – merginų ginklas. Tad išgerkime už visišką nusiginklavimą! (VDU ER 1264/26)

Analogiškais, tikslais, t.y. nenorint aiškiai įvardinti sekso dalykų, taikomas dvigubas – girtavimo ir profesinis – kodas:

Moterys medikės geria tol, kol praranda pulsą. Moterys chemikės geria tol, kol praranda reakciją. Tad išgerkim už moteris fizikes, kurios geria tol, kol praranda pasipriešinimą! (VDU ER1247/40)

Merginos daktarės geria iki pulso praradimo. Merginos chemikės geria iki reakcijos netekimo. Tad išgerkime už merginas fizikes – jos geria iki pasipriešinimo praradimo! (VDU ER 1272/5)

Nešvankų tosto turinį drįstama pridengti net krikščioniškos religijos kodu:

Tarkim, tavo kairė koja – Kalėdos, dešinė – Vėlykos. Išgerkime už susitikimą tarp švenčių! (VDU ER 417/40)

Nepaisant kodų įvairovės, jais maskuojama viena vienintelė tiesa: moteris vyrui rūpi tik kaip geismo objektas, seksualinių jo poreikių tenkintoja. Kodai padeda išsaugoti kalbos skaistumą, kai tostų turinys toli gražu ne skaistus.

Apie skaistumą reikia pakalbėti daugiau. Šiuolaikiniai tostai liudija, kad esama esminių pokyčių vertybių sistemoje. Nebepaisoma seksualinio elgesio taisyklių ir suvaržymų, kuriuos buvo įtvirtinusi krikščionybė. Skaistumas, nekaltybė, santuokinė ištikimybė nebelaikomi nediskutuotinomis dorybėmis. Yra tostų, kuriuose fiksuojamas seksualinės moralės kaitos procesas, tikriausiai – atskirų tostų tekstuose galima pastebėti senosios ir naujosios seksualinės moralės susidūrimą.

Kad kalbėjimas apie seksualinio elgesio pasikeitimą nebūtų perdėm atviras, kaip ir aukščiau aptartuose tostuose, griebiamasi maskavimo. Pažiūrėkime, kaip gudriai manipuluojama liaudies pasakų bei joms artimų kitų naratyvų motyvais ar įvaizdžiais. Štai išplėtotame siužetiniame pasakojime gretinamos dvi skirtingiems laikams atstovaujantios moterys – senutė su lazda ir jauna graži

aštuoniolikmetė. Abi jos prisėda po obelimi, kuri, pasirodo, yra stebuklinga – išpildo ir senutės, ir merginos vieną prašymą. Prašymai analogiški – senutės: „Obelie, obelie, sužydėk tiek žiedų, kiek aš per visą savo amžėlį nusidėjau!“; merginos: „Sužydėk, obelie, tiek žiedų, kiek aš nusidėjau per visą savo neilgą gyvenimą!“ (VDU ER 1251/1). Po senutės žodžių pražysta viena obelis šaka, o po merginos sužydi visa obelis, pievos aplinkui, net lazda, kurią nueidama pamiršo senutė, – hiperbole siekiama pabrėžti skirtumą tarp senutės ir merginos. Toste nėra tiesiai įvardijama ta seksualinio elgesio forma, apie kurią pasakojama – taip išsaugomas kalbos padorumas. O seksualinio elgesio vertinimas atspindi dviejų požiūrių konfrontaciją. Tiek senutė, tiek mergina pavartoja krikščioniškajai leksikai priklausančią žodį „nusidėjau“, kas reiškia savo nuodėmės pripažinimą. Obelis įvaizdis taip pat gali būti suvokiamas krikščioniškosios kultūros kontekste – kaip su bibline pirmųjų žmonių nuodėme sietinas medis. Tačiau žydėjimo vaizdais tarsi užginčijamas požiūris, kad senutė ir mergina yra didžiai smerktinos nusidėjėlės. Žydėjimo semantika šiame kūrinyje yra pozityvi – tai gyvenimo grožio apraiška. Šitaip žydėjimą traktuoti siūlo ir skatinimo formulė: „Tad išgerkim už mūsų moteris, kad jos visada puoštų mūsų gyvenimą!“ Sprendžiant iš formulėje vartojamų įvardžių, atrodo, kad tosto oratorius turėtų būti vyras.

Greičiausiai vyrų požiūrį į ne taip seniai dorybe laikytą merginų nekaltybę atspindi ir šis mitų bei pasakų motyvu paremtas tostas:

Sklando legenda, kad pasaulyje skraido drakonas, kuris minta nekaltomis mergelėmis.

Tad išgerkim už tai, kad atskridęs į Lietuvą jis mirtų badu! (VDU ER 1221/80)

Frazė „nekaltomis mergelėmis“ – intertekstuali krikščioniškosios leksikos citata, leidžianti ir šiame toste įžvelgti senosios ir naujosios seksualinės moralės sandūrą. Atskiruose variantuose drakono aukos įvardijamos „nekaltom merginom“, tačiau pastaruoju atveju aliuzija į krikščionybę nebe tokia ryški, nes žodis „mergelė“ krikščioniškame diskurse jau pats savaime reiškia skaisčią moteriškos lyties atstovę. Senuosiuose naratyvuose, iš kurių mums geriausiai žinomi stebuklinės pasakos ir krikščioniška legenda apie šv. Jurgį, drakonas (slibinas) miršta nuo drąsaus jaunikaičio rankos. Tosto skatinimo formulėje nurodytas kovos su drakonu būdas nuskamba kaip parodija, aukštin kojom apverčianti senuosius siužetus ir liudijanti pašaipų požiūrį į krikščionybės išaukštintą nekaltybę. Antra vertus, iš moters pozicijų interpretuojant šį tostą, pašiepti galima ir vyrus: drąsių, moteris ginančių vyrų nebėra, drakoną įveikti jos turi pačios.

Taigi šiuolaikiniuose tostuose pastebimas didžiulis poreikis kalbai apie seksą, bet diskurso galimybės ribotos, nes tikrasis tostų turinys yra slepiamas. Vengiama žodžių, kurie atvirai įvardytų seksualinį elgesį. Veikalo „Seksualumo istorija“ autorius Michelis Foucault rašo: „Šiuolaikinėms visuomenėms būdinga ne tai, kad jos pasmerkė seksą tūnoti šešėlyje, o tai, kad pačios pasmerkė save nuolat apie jį kalbėti, versdamos jį vertinti kaip paslaptį“ (Foucault, 1999, 31). Tačiau reikia pripažinti, kad seksualinio turinio išlaptinimo reikalauja ne vien viešų diskursų apie seksą tradicijos, bet ir žanriniai tostų kanonai. Tostai priskiriami pramoginėms emocinėms kalboms, o šioms įprasta įvairūs prasmės perkėlimai, tarp jų alegorijos ir metaforos. Regina Koženiausienė teigia: „Kaip ne vienam kitam viešųjų kalbų žanrui – joms tinka sąmojai, fantazija ir hiperbolė, netikėtumas ir nustebinimas, potekstės, pauzės ir nutylėjimai“ (Koženiausienė, 2001, 76).

Kalbėjimu apie seksą yra diegiamos tam tikros jo formos. Išlaptinto, tačiau palyginti nesunkiai šifruojamo turinio tostai, prisidedami prie sekso sklaidos, propaguoja tokią seksualinę moters elgseną, kokia yra patraukli pramogaujantiems vyrams.

Moteris šeimoje ir vertybės

Tostai – retoriniai kūriniai. Retorikoje skiriamos trys pagrindinės funkcijos: „1) informacinė, turinti informacinės komunikacijos paskirtį, atitinkanti pažinimą ir mąstymą, veikianti protą; 2) apeliacinė, turinti paveikiosios komunikacijos paskirtį, veikianti valią, sąmonę, įsitikinimus – tai iškalbos centras; 3) estetinė, turinti estetinės komunikacijos paskirtį, veikianti jausmus“ (Koženiausienė, 2001, 51). Tostuose svarbiausios – estetinė ir apeliacinė. Su pastarąja tostuose sietinas kryptingas kalbėjimas apie vertybes – apie tai, kas, žvelgiant iš oratoriaus pozicijų, yra skatintina, palaikytina ar priešingai – smerktina.

Taigi kokiomis savybėmis turėtų pasižymėti ideali moteris? Užmaskuoto turinio tostuose yra iškeliami vyrų lengvai pasiekiami, jokių seksualinio susilaikymo normų nepaisanti moteris. Tačiau kas nutinka, kai tokia moteris tampa žmona? Ar nepasikeičia tada vertinimo kriterijai?

Sutuoktinių santykiams parodyti mėgstama pasitelkti anekdotų ir parabolų siužetus. Tarp jų netrūksta tokių, kuriuose vyras į žmonos ištikimybę žvelgia iš tradicinių seksualinės moralės pozicijų. Kurortinio turinio anekdotiškoje prakalboje šiek tiek ironizuojant pasakojama apie vyrą, kuris „kilniadvasiškai“ išleidžia žmoną prie jūros su josios drauge, tačiau po kurio laiko sužinojęs, kad ten pat

atostogavo jo bendradarbė, ima šią kamantinėti – „itin domėtis pajūrio moraliniu klimatu“, sužinojęs, kad daugelis moterų ten „užmezgė rizikingas kurortines pažintis“, rodo į grupinėje nuotraukoje esantį žmonos atvaizdą ir „lūžtančiu“ balsu klausia, ar ši taip pat, ir išgirsta: „Ši moteris pasirodė besanti viena iš nedaugelio padorių žmonių: kai tik atvažiavo su savo vyru, taip ir neišsiskyrė su juo nė minutei“ (VDU ER 1891/149). Skatinimo formule siūloma išgerti už žmonių ištikimybę, tačiau šis siūlymas dvi-prasmiškas – formulę galima suvokti ir tiesiogiai, ir ironiškai.

Anekdotiniuose tostuose daugiau tiesioginio vaizdavimo, tačiau vertinimas ne visada kaip ant delno, tikroji oratoriaus pozicija gali būti pridengta sąmojumi. Pavyzdys tebūnie tostas apie merą ir neištikimos žmonos vyrą:

Vienas žmogus turėjo gražią, bet lengvabūdę žmoną. Paskalos pasiekė net miestelio merą. Jis pasišaukė tos moters vyrą ir ėmė išmetinėti:

– Kaip tu gali gyventi su tokia pasileidusia moterimi ir ją mylėti? Išvyti ją reikia.

– Ji visais atžvilgiais nuostabi moteris. Kaip aš galiu jos nemylėti, jeigu ją myli visi miestelio vyrai?

Pakelkime taures už nuostabias žmonas ir tas moteris, kurias visi myli! (VDU ER 1891/64)

Toste supriešinamos dvi nuomonės – mero lūpomis išsakyta viešoji ir netikėta individuali vyro nuomonė. Mero kalboje pavartotas epitetas „pasileidusia“ išreiškia tradicinį atvirai negatyvų požiūrį į vyrui neištikimą moterį, o vyras, savaip perprasminęs veiksmažodį „mylėti“, tradicinį požiūrį apsuks aukštyn kojom ir vadinamąjį žmonos pasileidimą paradoksaliai paverčia vertybe. Skatinimo formule kviečiama palaikyti paradoksalių vyro požiūrį.

Juoko kūrimo principas, kai yda paverčiama vertybe, taikomas ir kitokias moters savybes pristatančiuose tostuose. Kai policijos inspektorius prasižengusiam vairuotojui išrašinėja baudos kvitą, šio žmona pradeda taip koneveikti savo vyrą, esą neklausiusį jos pamokymų, kad apstulbęs inspektorius, užjausdamas dėl tokios rėksnės žmonos, sudrasko baudos protokolą ir, palinkėjęs vairuotojui stiprybės ir kantrybės, leidžia kelionę tęsti nenubaustam. Išgerti raginama už „žmonas, kurios, net to nenorėdamos, kartais išgelbsti savo vyrus nemaloniose situacijose“ (VDU ER 1891/159).

Tostuose moteris vertinama ir pagal tai, ką ji pati laiko kartinėmis vertybėmis. O situacijos, kada išryškėja atraminiai josios gyvenimo principai, dažniausiai susijusios su esminiu virsmu – vedybinio partnerio pasirinkimu. Pasirinkimo kriterijai gali būti diametraliai priešingi. Antai, anot vieno

tosto prakalbos, mergina atstumia du savimi pasitinkinius vaikus, besididžiuojančius vienas „Honda“, kitas „Mersedes“ bei kviečiančius važiuoti drauge, ir nueina su trečiuoju, tyliai laukusiu jos su puokšte gėlių (VDU ER 1890/70). O kitame toste mergina, besiperšančia vaikiniui pasigyrus, kad jo devyniasdešimt ketverių metų tėvas turi trijų milijonų litų kapitalą, po savaitės tampa to vaikinio pamote (VDU ER 1891/165). Taigi tostais byloja elementari tiesa: skirtingos moterys vertina skirtingus dalykus – vienai svarbu nuoširdus dėmesys, kitai turtai. Bet pažymėtina, kad apie pasirenkamo vyro seksualumą nekalbama.

Iš tostų apie moteris patys didaktiškiausi yra aiškinantys, nuo ko priklauso šeimos laimė. Jų turinys rimtas, prakalbų istorijos primena tautosakinės parabolės. Antai pasakojama, kad ant medžiotojo namo stogo lizdą susisukęs mažas paukštelis, kuriam šeimnininkas kasdien bėręs grūdų. Prireikus ilgesniam laikui išvykti, medžiotojas paprašęs žmonos, kad ši lesintų paukštelį. Bet žmona prašymą užmiršusi, ir grįžęs medžiotojas radęs tuščią lizdą. Nuo tos dienos namuose prasidėję bernai, galiausiai šeima iširusi, mat mažas paukštelis buvęs jų šeimyninės laimės saugotojas. Už šį paukštelį skatinama pakelti taurę (VDU ER 1891/99). Nekyla abejonių, kam, pagal tosto prakalbą, reikia suversti kalnę dėl iširusios šeimos, – žinoma, žmonai. Prieš siūlant išgerti už švelnius žmonių ir vyrų santykius, kitame toste ilgoka prakalba aiškinama, kaip tokių santykių siekti. Moteris paprašo būrėjos pagalbos – nori, kad vyras ją dar labiau mylėtų. Būrėja sutinka padėti su sąlyga: moteris turi atnešti tris liūto plaukus. Moteris ima kasdien vaikščioti į zoologijos sodą ir šerti ten esantį liūtą mėsa, girdyti gaiviu vandeni. Liūtas pripranta prie moters, leidžiasi glostomas, tada ši įsidrąsinusi išpeša tris plaukus ir nuveša būrėjai. Ir būrėja pasako, ką daryti, kad vyras ją labiau mylėtų – su vyru elgtis lygiai taip švelniai, kaip ir su liūtu (VDU ER 1891/92). Taigi tostas paremtas nuostata, kad švelnūs santykiai šeimoje priklauso tik nuo žmonos. Toks tendencingas požiūris į žmoną, jai vienai užkraunant atsakomybę už šeimyninio gyvenimo sėkmę, aptinkamas ir vestuviniuose tostuose už jaunųjų laimę. Viename iš tokių gretinamas dviejų seserų gyvenimas ir ta, kuri esą tampa gera žmona, apibūdinama taip: „Ji buvo kanti, atlaidi smulkmenoms, dovanojo vyrui šviesų ir laimingą gyvenimą“ (VDU ER 1891/84). Klusniai vykdyti vyro nurodymus, rūpintis juo taip švelniai, kaip rūpinamasi liūtu, elgtis su savo sutuoktiniu kanti, atlaidžiai ir dovanoti jam šviesų ir laimingą gyvenimą – štai kokia, anot nūnai Lietuvoje paplitusių tostų, turinti būti ideali žmona! Tostų, kuriuo-

se visa atsakomybė už šeimos gerovę būtų tekusi vien vyrui, deja, kol kas aptikti neteko. Lingvistinių ženklų, leidžiančių nustatyti tikėtiną šių tostų oratorių lytį, nesama, tačiau ir be jų suprantama, kad šitokią žmonos tapatybę moteriai primeta dominuojanti, vyriškoji, lytis.

Idealią žmoną piešiantys šiuolaikiniai tostai – tipiški patriarchalinės kultūros tekstai. XIX a. mąstytojas Johnas Stuartas Millis veikale „Motėrų pavergimas“, kritikuodamas patriarchalinius vedybinius santykius, rašė, kad moteris yra ne tik pavaldi vyrui, bet ir „jai yra įteigta, kad josios pareiga yra viską skirti jo patogumui ir malonumui, nedaryti nieko, kas jam būtų nemalonu matyti ar jausti“ (Mill, 1995, 218). XXI a. Lietuvoje užrašytuose tostuose regim pastangas išsaugoti visuomenėje lygiai tokias pat moralines normas, kokias demaskavo Millis. Violeta Kelertienė teigia, kad Lietuvoje ir literatūroje, ir gyvenime „identifikuoti du motėrų stereotipai: motinos, madonos, t. y. nuseksualintos, pasiaukojančios moters, stereotipas ir jam priešingas paleistuvės, prostitutės, t. y. suseksualintos moters, viliojančios laumės modelis“ (Kelertienė, 2006, 64). Šiuolaikiniuose folkloriniuose tostuose galima atpažinti minėtus stereotipus, bet esama ir tam tikrų modifikacijų. Vaizduojant nuseksualintą, pasiaukojančią moterį, motiniškosios jos savybės neberyškinamos. Šeimos gerovės kūrimas iš esmės traktuojamas kaip moters aukojimasis išimtinai vyrui.

Išvados

1. Meniniam moters poveikslui nemaža įtakos turi tostų intertekstualumas. Vienaip moteris vaizduojama tostuose, kurių prakalbos kuriamos pagal etiologinės sakinės modelį, kitaip – atsiremiančiose į pasakėčią ar pasaką, trečiaip – orientuotose į anekdotą, ketvirtai – paraboliskose.
2. Daugumoje analizuotų tostų kalbama iš vyro pozicijų, ir tai sąlygoja dominuojančius moters traktavimo aspektus bei vertinimo kriterijus. Ideali moteris – lengvai vyrų pasiekiamas sekso objektas arba visą atsakomybę už šeimos laimę užsikrovusi žmona.
3. Tostuose išreikštas požiūris į moters seksualumą atspindi senosios, krikščioniškosios, ir naujosios seksualinės moralės konfrontaciją. Kalbą apie seksą tostuose linkstama įslaptinti – maskavimą lėmė diskursų apie seksą tradicijos ir žanriniai tosto kanonai.
4. Tostai – pramoginės kalbos, kuriose svarbiausioji funkcija yra apeliacinė, tad, viena vertus, tostais siekiama paveikti klausytojus, įtikinti dėstomų tiesų, – taigi ir tiesų apie moteris, – tei-

singumu, bet, antra vertus, į tostais išsakytas tiesas kai kada reikia žvelgti per juoko prizmę, priimti kaip sąmojų, pokštą.

Literatūra

1. Beauvoir, S. (1995). *Mitai. Feminizmo ekskursai: Moterų samprata nuo antikos iki postmodernizmo*. Vilnius: Pradai, p. 179–300.
2. Daugirdaitė, S. (2006). Feministinė literatūros kritika. *XX amžiaus literatūros teorijos*. Vilnius: VPU leidykla, p. 160–183.
3. Foucault, M. (1999). *Seksualumo istorija*. Vilnius: Vaga.
4. Kelertienė, V. (2006). *Kita vertus...: Straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos.
5. Koženiauskienė, R. (2001). *Retorika: iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst.
6. Mill, J. S. (1995). Moterų pavergimas. *Feminizmo ekskursai: Moterų samprata nuo antikos iki postmodernizmo*. Vilnius: Pradai, p. 205–223.
7. Moi, T. (2001). *Lyties / teksto politika: Feministinė literatūros teorija*. Vilnius: ALK / Charibdė.
8. *Šventasis Raštas. Senasis Testamentas* (1990). Vilnius: Vaga.
9. *Tarptautinių žodžių žodynas* (1985). Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.

THE WOMAN IN THE CONTEMPORARY LITHUANIAN FOLK TOASTS

Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė

Summary

The aim of the present study is to address the problem of the image of the woman in the contemporary Lithuanian folk toasts. It is relevant to find out the peculiarities of presenting the woman in this folklore genre, which is widespread today, because the research may contribute to a deeper cognition of gender and popular culture's phenomena. As sources for research, toast texts, preserved in the archives of the Department of Ethnology and Folklore at Vytautas Magnus University, were used. Since Lithuanian folklorists have not written about toasts as a genre yet, the first part of this article presents the general characteristics of the folk toasts. It is stated that the dominating composition model of the contemporary folk toasts is made of two parts: the main text or introduction and a formula, which encourages drinking. Toasts have a didactical purpose. They invite to drink for something, which is considered a value for the orator. In order to make the speech of the orator seem more valid, toasts quite often refer to some other authoritative texts, but that are not always indicated. Since the content of a toast varies according to the gender of the orator, in the article it is explained which text and context details help to indicate whether a man or a woman were saying it. The second part of the article deals with the toasts explaining the origin of a woman. The introductions of this kind of toasts are constructed according to the model of an etiological legend. They emphasize the aesthetic aspect of the divine creation. Comparison of the toasts demonstrated that the toasts, which were liberally referring to the biblical motifs, underlined the unequal position of a man and a woman and the woman was usually considered to be of a lower standing. The third part of the article focuses on the expression of the feminine sexuality. The contemporary folk toasts avoid referring to the sexual relationships directly. Discourses about sex are masked by using fables, folktales and other forms of narratives, and by using linguistic codes. Disguising of the sexual content is determined both by the traditions of the discourses regarding sex and by the toasts' genre canons. Having decoded the content of the toasts it becomes clear that they address a woman as someone meeting the requirements of men and encourage ignoring the traditional norms of the sexual morality. The fourth part of the study is dedicated to the image of the wife in the toasts. For demonstrating the relationships between the wedded, plots of anecdotes and exemplars are used. In the anecdotic toasts it is well-liked to joke about the woman infidelity. An unfaithful wife usually is not judged on openly. A characteristic principle of creating laughter is turning the world upside down and treating the defect as a value. The exempla type toasts explain that the success of the marital life depends on the attempts of the wife to please the husband. They promote patriarchal marital relationships, but it is worth mentioning one difference – when toasts refer to the role of the woman in the family, the characteristics of the woman as a mother are not highlighted. In the end of the article the following conclusions are presented: 1) The artistic image of a woman rather depends on the genres, to which the introductions of the toasts are referring. 2) The woman tends to be viewed from a masculine point of view: the ideal woman is a sex object, easily reachable by men, or a wife, carrying the responsibility for the fortune of the family. 3) For a part of the toasts a masked discourse about sex is characteristic and, after encoding it, it becomes clear that the toasts about a woman reflect a junction of the old, Christian, and the new moral. 4) As an entertaining public discourse, whose main function is appellative, by saying toasts it is sought to suggest a certain attitude towards the woman, however, the expressed ideas sometimes should be considered a joke.